

KRATKA PRIPOVEDNA PROZA MARIJE KMET

Marija Kmet (1881–1974) bila v obdobju med obema vojnama pomembna pisateljica, ki ji je bilo do sedaj namenjeno premalo raziskav in preveč neutemeljenih in površnih ocen. Njena kratka pripovedna proza se je v slovenski periodiki prvič pojavila leta 1911, ko je pisateljica v *Domačem prijatelju* objavila svojo prvo črtico *Brez sonca*. Zadnje črtice je objavila konec tridesetih let. V pisateljicini kratki pripovedni prozi so tematizirani avtobiografski doživljaji, dvojna morala družbe in s tem povezana želja po drugačnem, novem človeku ter konkretna družbena resničnost – prva svetovna vojna in socialna beda nemočnih ljudi z obrobja družbe. Najbolj obsežen del opusa predstavljajo dela, v katerih je pisateljica problematizirala položaj žensk v vlogi mater, zakonskih žena in učiteljic ter pokazala njihovo hrepenenje po drugačnem življenju, kot so si ga izbrale v svoji neizkušeni in naivnem zaupanju.

ekspresionistična črtica, modernistična črtica, prva svetovna vojna, podobe materinstva, motiv hrepenenja

In the period between the two wars Marija Kmet (1881–1974) was an important writer who has so far been the subject of too little research and too many unfounded and superficial evaluations. Her short narrative prose first appeared in Slovene periodicals in 1911 when in *Domači prijatelj* she published her first story *Brez sonca*. Her last story was published in the late Thirties. Her short prose work deals with autobiographical experiences, the dual morality of society and the related desire for a different, new man, and with social reality – the First World War and the social despair of the powerless and marginalised. The most extensive part of her work addresses the issue of the woman's role as mother, wife and teacher, and reveals women's longing for a different life from the one they chose through inexperience and naive trust.

expressionist novelette, modernist novelette, First World War, image of motherhood, theme of longing

Leta 2003 je bil simpozij Slavističnega društva posvečen dvajseti obletnici smrti Marje Boršnik. V svojem prispevku sem predstavila poglede nanjo kot na prvo raziskovalko, ki se je v slovenskem prostoru znanstveno začela posvečati slovenskim pisateljicam in njihovi ustvarjalnosti. Profesorica Alenka Glazer je v diskusiji po mojem prispevku obudila spomine nanjo in pri tem omenila, kako zelo si je Marja Boršnik želela napisati razpravo o Mariji Kmetovi (1891–1974), kako je ves čas čutila to kot moralno obvezo in kako je na koncu vendarle ni uresničila.

Sama sem se z delom Marije Kmet prvič srečala, ko sem pisala diplomsko nalogo o slovenskih dramatičarkah in me je presenetila drzna tematika njene dvodejanke *Mati* (1917). Že takrat se mi je zdelo, da gre za avtorico, o kateri vemo premalo celo tisti, ki se ukvarjamo z literaturo, medtem ko marsikatera diplomantka ali diplomant slovenistike njenega imena sploh ne pozna. Moje zanimanje za pisateljico in njeno delo je še spodbudil že omenjeni spomin profesorice Alenke Glazer, saj mi je bilo povsem jasno, da Marja Boršnik ne bi hotela pisati o Mariji Kmet, če ne bi šlo za pisateljico, o kateri je vredno spregovoriti, a ji je bilo vse do danes posvečeno le malo literarnozgodovinske pozornosti.

Marija Kmet doslej še ni bila obravnavana v sklopu širše znanstvene raziskave. Edini študiji, ki se posvečata njenemu delu, sta nastali v devetdesetih letih preteklega stoletja. Prva, o romanu *V metežu* (1925), obsega štiri strani in jo je ob stoletnici rojstva napisala Franca Buttolo, drugo je v drugi polovici devetdesetih objavila dr. Katja Sturm Schnabl. V njej je na kratko predstavila pisateljico življenjsko zgodbo in se nato posvetila nekaterim njenim besedilom, o katerih je zapisala približno toliko kot prej omenjena raziskovalka. Tako lahko zapišemo, da je bilo Mariji Kmet doslej posvečenih vsega skupaj malo več kot deset strani znanstvenega besedila. Vsega, kar je bilo sicer še zapisanega o njej, razen tistih nekaj vrstic, ki so jih njenemu delu namenili Marja Boršnik, Franc Zadravec in Gregor Kocijan, namreč ne moremo označiti kot znanstveno pisanje.

Med pisateljicinih sodobniki se je poleg Marje Boršnik še najbolj objektivnemu presojanju približal France Koblar v *Slovenskem biografskem leksikonu*. Zaradi skopo odmerjenega prostora svojih sodb sicer ni mogel utemeljiti, a hkrati tudi ni izrekel ničesar, s čimer bi njeno delo neutemeljeno razvrednotil:

Kmetova je najboljša slovenska pisateljica najnovejše dobe. V prvih, večinoma reflektivno uglašanih črticah, ki dihanje življenjski pesimizem, se kaže zunanji vpliv Iv. Cankarja. Oblikovno je vplival nanjo tudi Meško. V poznejših spisih se skuša osamosvojiti in v svojih obširnejših delih (*Helena*, *V metežu*) s psihološko realitiko odkriva sodobno žensko življenje in mu išče izhoda v idealistični smeri, v veri in žrtvovanju. Nihanje med subjektivizmom in realizmom kažejo številni motivi zajeti iz lastnega življenja in preneseni v tuje zgodbe. [...] Njeni spisi, posebno krajši, se odlikujejo po nežnosti v izrazu in lepi odkritosrčnosti. (Koblar 1928: 469.)

Nasprotno pa se pri Linu Legišu v *Zgodovini slovenskega slovstva*, kot je opozorila že Katja Sturm Schnabl, srečamo z nenavadnimi oznakami pisateljicinih del. Legiša je pisal o noveli *Helena* kot o »nepredelani ženski zgodbi«, za roman *V metežu* je menil, da pisateljica v njem ni znala »odbrati primerne od banalnega«, za kratko prozo je ocenil, da je izdelana bolj prizadevno kot daljša proza, za dramatiko je trdil, da se je v njej le »poskusila«. Tega, kakšna naj bi bila zgodba novele *Helena*, če bi bila »predelana«, kaj je v romanu *V metežu* »banalnega« in kaj bi bilo »primerne«, Legiša ni razkril. Tudi oznaki »prizadevnost« in »poskusiti se v drami« nista kaj bolj zgovorni, čeprav se v njiju skriva vrednostna sodba, ki pisateljicini delu seveda ni naklonjena.

Legišev odnos do del Marije Kmet ni osamljen primer v prvi polovici 20. stoletja. Podobne sodbe odkrivamo tudi v kritičkih zapisih, objavljenih ob izidu pisateljčinih del. Najbolj nas med recenzijami preseneti Pregljeva ocena kratke proze, ki jo je pisateljica zbrala v zbirki *Večerna pisma* in objavila leta 1926. Dr. Ivan Pregelj je knjigi namenil naslednje misli:

Nisem prijatelj žensk, ko pišejo, ne naših, ne tujih. Celotistih ne, ki možko pišejo. Zato ne vem, če sem ženskim knjigam pravičen. Novo knjigo Marije Kmetove hočem le nekako kodificirati: da ni poljudna, da ni po sentimentu individualna, da niha v slogu preko literatstva v lastni lirizem in da ni ubrana in uglašena nastrojno kot zbirka. Ob mrtvih Funtkovih Lučih, ob refleksivnem besedju stare »Slovenke« in novih ženskih listov, medlo s pozo povedano albumstvo, ne čista lirika ne jedra epika ne sočna aforistika. Pa kakor sem rekel. Ne delal bi rad krivice. Nisem prijatelj »ženskih pisateljev«. (Pregelj 1927: 160.)

Le recenzent sam bi nam morda lahko pojasnil, zakaj se je s knjigo sploh ukvarjal, saj je pisateljčino delo razvrednotil že ob izidu romana *V metežu*. Tudi takrat je imel njegov kratki zapis kaj malo skupnega s strokovno kritiko:

Vsebina? Ženska – Sfinga! Smešno! Svojo fiziologijo ima, pa je, in Kraigher jo pozna in zna obličiti in tipizirati. – Ženski Kmetovi, ki sicer ženo globlje čuti, še ni dano, da bi to, kar ima, tehnično prav izrazila, perspektivirala, poglobila. Noben filozof ni! In to je. Njen roman je komajda površen koncept. Lica vstajajo iz mrakot, so in niso, fabula osrednje osebe Tine – da ni li kaj Gramontove v reminiscenci? – sili v problem, a ne more. Pisateljica ni prebavila. Bral si, nisi prebavil. A ta pogum, pisati kaj tako močno zasidranega! Prija mi. Kmetovi čestitam. Z lastno šolo in dobrim mentorjem bo dozorela – prihodnjič. (Pregelj 1926: 287.)

Zanimiv je tudi odnos kritikov *Ljubljanskega zvona*, saj so njihove recenzije pisateljčinemu delu na začetku, ko je objavljala v tej reviji, zelo naklonjene. Ob prvi zbirki kratke proze z naslovom *Bilke*, je Vladimir Levstik pisal o črticah kot o »pravcatih biserih«, ki bi jih lahko primerjali z miniaturnimi avstrijskega pisatelja Petra Altenberga, novela *Helena*, ki je bila najprej objavljena v *Zvonu*, je Ivana Zorca prepričala, da gre za »dosti obetajočo, prav resno« pisateljico, tudi Anton Debeljak je v romanu *V metežu* odkrival »neprisiljeno« pripovedovanje in »prirodni, gladek« slog in »živahen« dialog. Nasprotno pa je Pavel Karlin imenoval črtice v zbirki *Večerna pisma*, izdani leta 1926, ko pisateljica ni več objavljala v *Ljubljanskem zvonu*, »slovstvene drobnarije« in menil: »Bolečine njenih samotnih večerov leže pred nami žive in iskrene, vse vre in kipi in se bohoti, umetniško utemeljeno in poglobljeno pa pisateljčino pripovedovanje ni.« (Karlin 1926: 758.)

Ob pregledovanju in prebiranju recenzij in literarnozgodovinskih sodb tako lahko popolnoma pritrdimo Marji Boršnik, ki je ob pisateljčini osemdesetletnici zapisala:

Kolikor poznam dosedanje »ocenjevanje« pisateljskega dela Marije Kmetove, lahko izvzamem le nekaj ocen, ki so bile pravične. Ne rečem, da ni bilo dobronamernih; več pa je bilo površnih, celo neodgovornih. Neodgovorno je vsakršno prazno hvalisanje,

kaj šele osporavanje ali celo zanikovanje ustvarjalnih vrednot. Več primerov poznam, ko je visoko samozavestna, v jedru omejena kritika našega ustvarjalca sunila. Kako naj bi se to ne primerilo zlasti ženski, kot je Kmetova, ki v svoji tenki občutljivosti ni mogla najti zaščite. (Boršnik 1971: 31.)

Zbirka *Večerna pisma* je bila avtoričina zadnja leposlovna knjiga. V tridesetih je izdala avtobiografijo *Moja pot* in nekaj črtic. Po drugi svetovni vojni je samo še prevajala, malo pred smrtjo je izšlo mladinsko delo *Bureži brbrači* (1972).

Kratka proza Marije Kmet se je v slovenski periodiki prvič pojavila leta 1911, ko je pisateljica v *Domačem prijatelju* objavila svojo prvo črtico *Brez sonca*. Zadnje črtice je objavila konec tridesetih let. V pisateljčini kratki prozi so tematizirani avtobiografski doživljaji, dvojna morala družbe in s tem povezana želja po drugačnem, novem človeku ter konkretna družbena resničnost – prva svetovna vojna in socialna beda nemočnih ljudi z obrobja družbe. Najbolj obsežen del pisateljčinega opusa predstavljajo dela, v katerih je problematizirala položaj žensk v vlogi mater, zakonskih žena in učiteljic ter pokazala njihovo hrepenenje po drugačnem življenju, kot so si ga izbrale v svoji neizkušenosti in naivnem zaupanju.

Življenjska izpoved Marije Kmetove, ki nosi naslov *Moja pota*, je besedilo, ki ga ne moremo uvrstiti med kratko prozo, vendar nam poznavanje tega dela omogoča, da prepoznamo avtobiografske motive v drugih njenih delih.

Tako lahko iz črtic *Pot navkreber* in *Konec učitelja Možeta* razberemo, da je Marija Kmet tam upodobila življenjski zgodbi svojih staršev – očeta, učitelja v Šentlovrencu, ki je od življenja veliko pričakoval in sta ga vaško življenje in skrb za osmero otrok vedno bolj dušila, in zgodbo matere, ki je kmalu po poroki sprevidela, da je ljubezen do otrok edino, kar ji v težko življenje, spremenjeno v pravo trpljenje, ko ji je mož umrl, lahko prinese nekoliko veselja.

Pisateljica je svoje otroštvo opisala tudi v romanu *Golobovi*, ki je izhajal v reviji *Njiva*, vendar ni bil objavljen v celoti, ker je revija prenehala izhajati. Iz tega romana in iz izpovedi *Moja pota* se ob branju izoblikuje podoba težkega, revnega in žalostnega otroštva, v katerem se je kot komaj štiriletna deklica zaradi očetovi smrti najprej morala ločiti od matere in iti v oskrbo k teti ter se devetletna, ko se je močno navezala na teto, spet vrniti k materi, ki je takrat živela z drugimi otroki v Mariboru. Otroštvu je sledila mladost, ki ni bila nikoli lahkotna in neobremenjena. Tako je pisateljica govorila tudi o sebi, ko je v črtici *Hana* o naslovnem liku zapisala: »A ta mladost je bila kakor zarje na večere pred dežjem. Velika – a izginjevala je v meglah. Velika – a izpuščala se je nizdolu – nižje in nižje.« (Kmet 1912–1914c: 230.)

Njeno mladost so zelo zaznamovale knjige. Na učiteljišču se je poglobila v branje Zolaja, Dostojevskega, Ibsena, Nietzscheja in Cankarja, ki je nanjo naredil tako močan vtis, da je šolsko klop, v kateri je sedela, poimenovala »hipermoderna cankarjanska klop«.

Spoznanja že omenjenih pisateljev so jo prepričala, da obstajajo izjemni posamezniki, ki jih družba ne razume. Takšno osebo je videla tudi v sami sebi in

vedno bolj je spoznavala, da je njeno nesrečno življenje nesmiselno in da ga mora čimprej končati. Trije poskusi zastrupitve so ji spodleteli in na koncu se je sprijaznila s tem, da vztraja v življenju. V Trstu je leta 1910 nastopila prvo učiteljsko službo in na novo zaživela.

Trst se kot dogajalni prostor pojavlja v mnogih delih Marije Kmet. V njem se odvija skoraj celotna zgodba roman *V metežu*, del novele *Helena* (1921), posvečena mu je tudi črtica *Pismo*, ki jo je pisateljica napisala leta 1920, ko je morala Trst prisilno zapustiti. V tej črtici je mesto personificirano, pisateljica ga nagovarja kot starega prijatelja:

Kako blizu si mi, Trst, in vendar – kako daleč. Še vem: najhujša je bila misel, da bi morala iz Trsta. Ni bilo hujših sanj v nočeh, ne bridkejše misli na večere, kakor je bila misel, da bi ne bila več v Trstu. Z dušo in srcem sem bila privezana, prižeta na vse to mesto, na vse one drobne, drobne dušice, ki smo bili z njim dan za dnem. (Kmet 1926: 20.)

V pristaniški metropoli je Marija Kmet spoznala tudi življenje, ki se je odvijalo po kavarnah in ji je bilo do tedaj tuje: »Svetile so se naškrobljene srajce, se blestele frizure in še obrazi so bili izlikani in počesani. Zaiskrili so se prstani, se kazale zlate verižice. Le malo je bilo takih ljudi, da bi jim človek segel v roko in se jih razveselil.« (Kmet 1933: 77.)

Dvojno moralo družbe je Marija Kmet razkrivala tudi v svoji kratki prozi. V črtici *Na zdravje* in *Ščetine* je pisateljica ironizirala puhlo govoričenje in brezčutnost ljudi, ki imajo vsega dovolj, do tistih, ki nimajo ničesar. V črtici *Žreblji* je nanizala šest podob, s katerimi je satirično pokazala, kako malo ljudje cenijo umetnike in kako govorijo drugače, kakor mislijo. Motiv zasmehovanega in nerazumljenega umetnika se pojavi tudi črtici *Intermezzo*, kjer slikar Štefan na smrtni postelji ob prijatelju Janezu podoživlja težke trenutke, ki jih je doživel, ko je svoje delo pokazal družbi:

Da, še vem. Nekega večera sem bil šel židane volje po mestu, v kavarno. In tam sem bral v časopisu besede, take besede, da so me trgale in butale. Ves sem se tresel in strmел sem v papir in nisem vedel ne kod ne kam. Trgali so ondi najsvetejše, kar je bilo v meni. Trgali so mojo dušo. No, – kratko: v nič so teptali sliko, ki sem ji dal vso mojo dušo. (Kmet 1911b: 1.)

Toda Štefan umre pomirjen, z zavestjo, da bo živel v svojih delih, ki jih bodo ljudje nekega dne cenili. Bolj grozno je, kot pokaže pisateljica, življenje tistih, ki ne živijo skladno s svojimi nazori, kot duhovnik iz črtice *Kdo je kriv?*:

Trpel je grozne muke – pretrpel jih je. Volja je bila – a moči ne. Obdala ga je slabost in živel je kakor drugi. Niti dvomov niti pomislekov ni imel več. Zašel je v brezdelje, kjer so se gnetli sredi blata in smradu oni, ki bi bili lahko ljudje pravice tam zunaj, a jim je zapirala sapo beseda o Bogu in svetosti. Niso se pokazali ljudem, kakršni so bili v resnici. Vse je bilo borba za kruh, za obstanek. (Kmet 1914: 2.)

Tudi ob branju črtice *Pogovor* spoznamo, da je v svetu, kakršnega je opisovala Marija Kmet, materialno bogastvo tisto, k čemur stremijo vsakdanji ljudje, ki niso sposobni globljega doživljanja sveta in jih osamljen, drugačen posameznik zaničuje:

»Kaj je družba? – Le malo jih je, s katerimi utegnete živeti. Ali še niste videli, da je tako strašno malo ljudi za besede? Da je človek osamljen, kakor hitro pogleda za centimeter dalje od drugega, kakor hitro se nasmehne v drugem trenutku od ostalih.«

»Da, to je res.«

»In zato mora človek preko vsega na svojo pot. In si mora izbrati najožji krog za besede. – Vse tisto: žalost, veselje, ljubezen, zakon, otroci – vse tisto je za široko cesto. (Kmet 1920: 44.)

Podoben pogovor se odvija tudi v črtici *Kaj je prav in kaj ni prav*:

»In častna beseda?«

»Častna beseda tako nekaka formula, šminka – kdo še kaj da nanjo!«

»A potem vendar propada vsa morala, če bi ljudje delali tako?«

»Saj delajo – vsi delajo tako. Le po barvi jih ne poznamo, ne poznamo mi, ki smo še preveč navezani na lepoto.« (Kmet 1916b: 1)

Pisateljica je v črtici *Grega* pokazala, da imata lahko razočaranje nad neobčutljivostjo in krutostjo najbližjih tragične posledice. Naslovni lik, grbasti mladenič Grega, na koncu, ko ubije očeta in brata, spozna, da ga bosta grba in človeška hudobija spremljali vse življenje in vidi edini izhod le še v samomoru.

Druga možnost, ki jo izberejo nekateri liki iz črtic in dr. Ivan Pirc iz romana *V metežu*, je drža cinika, ki na življenje gleda zviška, a se hkrati ni popolnoma sprijaznil z izgubo svojih idealov. Takšen lik je pisateljica predstavila v črtici *Simfonija*:

Pogoltnil je cel šop dolgih misli, poplaknil je hrepenenje čistote in lepote z vinom in zaplesal je v furjijskem plesu močnega življenja. In zafrfotala je njegova raztrgana duša v krvavih cunjah in se obesila na kol, ki je stal sredi vrtečega življenja, tam zadaj za vrati s težkim zapahom: »Kri – kri! Življenje! – Ubit je dan. (Kmet 1913b: 56.)

O tej črtici je pisal tudi Gregor Kocijan, ki je menil, da je vredna pozornosti, a hkrati opozoril na to, da je vprašljivo, ali jo sploh lahko uvrstimo med kratko prozo, saj »izpoveduje različna občutja; namesto epičnosti prevladuje liričnost, vendar ne gre za cankarjanski inovativni model kratke pripovedi, marveč za tipične 'pesmi v prozi', ki se približujejo lirskemu pesništvu. Postavlja se vprašanje, ali sploh spadajo med kratko prozo. V bistvu gre za prozaizacijo pesniškega besedila, medtem ko gre pri Cankarju za lirizacijo proze.« (Kocijan 1996: 183.)

Podoben problem se nam razkriva ob branju drugih črtic s podobno tematiko, ki jim je skupno tudi ekspresionistično izražanje, na katerega sta v zvezi s črtico *Simfonija* tako opozorila Franc Zadavec (1993: 21) kot Gregor Kocijan.

Ob razpadu in odsotnosti vrednot, ki ju pisateljica tematizira v mnogih črticah, se kot protiutež pojavljajo črtice z apokaliptično vizijo novega človeka. Te črtice poudarjajo avtoričino bližino ekspresionizmu:

Vzel je nov bič, še hujši in je mahal in ni odnehal –
Vero je imel v človeka –
Človek, kje si? (Kmet 1912b: 141.)

In pri tem so čutili smrad okrog sebe in v sebi in so čutili tekočino in blato namesto kosti. Pa ga ni bilo, ki bi bil zavpil in se dvignil.

Pa se je razmaknila gneča. [...]
Šel je svojo pot, in moč je bila v njem.
Šel je iskat sopotnikov. (Kmet 1912d: 272.)

Čeprav v teh črticah ne zasledimo posebne inovativnosti ne v estetskem ne v vsebinskem pogledu in v pisateljčinem opusu gotovo tudi ne predstavljajo vrhuncev ustvarjanja, so za literarno zgodovino vendarle pomembne, saj izpričujejo, da niso bili le pisatelji razgledani po sodobni ekspresionistični literaturi. V tem smislu se nam pisateljčino eksperimentiranje z ekspresionističnimi motivi in slogovnimi postopki razkriva kot eden izmed redkih poskusov tedanjih slovenskih pisateljic, da bi se približale sodobnim in aktualnim tokovom. Zato smo morda presenečeni, da je Franc Zadavec, ko je pisal o pisateljih, ki so »grabili« po »prenapetih podobah in premočnih barvah«, da bi se izognili »sentimentalnosti prvih poskusov« in s tem povzročili, da je njihovo pisanje »še najbolj vzdignilo in dolga desetletja vzdrževalo očitke o afektiranosti, ki so jih metali novi smeri«, izpostavil le Marijo Kmet. Medtem ko o drugih pisateljih in njihovih delih, ki so napravili ekspresionizmu takšno škodo, ne izvemo ničesar, Zadavec ne razvrednoti le tistih pisateljčinih del, ki so »nasilno ekspresionistično prikrojena«, ampak izreče sodbe tudi o drugih zgodnjih črticah, ki so po njegovem mnenju »zelo kaotične« in »raztrgane«.

Četudi bi si želeli, da bi bili »kaotičnost« in »raztrganost« teh črtic natančneje opredeljeni, je gotovo res, da imajo zgodnje črtice Marije Kmet marsikatero pomanjkljivost, ki razkriva začetnico. Vendar pa že med zgodnjimi črticami odkrijemo takšne, v katerih se pojavljajo zanimive podobe ženskosti. V kasnejših delih je pisateljica te podobe ubesedila tako, da izpolnijo tudi pričakovanja zahtevnejšega bralnega občinstva.

Marija Kmet je v številnih svojih delih prikazala ženske v materinski vlogi. Vendar pri njej ne srečamo le podob materinske sreče in trpljenja, ampak tudi globoke dileme, v katere lahko materinstvo spravi žensko. V črtici *Povest povesti* je prikazala trpljenje matere, ki je rodila hromega otroka. Njeno trpljenje doseže vrhunec ob otrokovem spoznanju, da ne more steči za metuljem. Strta mati, ki se čuti krivo, da je rodila hromega otroka, mu ponoči med spanjem zlije v usta strup in otrok umre. Toda z otrokovo smrtjo za vselej umre tudi materino veselje do življenja:

Nikdar ni človek videl, da bi se smejala ali bila živahna in vesela. Še kot otrok sem imela veliko spoštovanje do te visoke gospe, in kadar sem jo videla, ko smo vsi zatopljeni v igro na travniku strmeli v ta blede obraz, smo se razkropili na vse strani, ali pa odprli usta in zijali vanjo polni strahu. (Kmet 1913a: 1.)

Podoben motiv srečamo tudi v dvodejanki *Mati*, le da osrednja oseba ni sposobna otroka ubiti in se sprizajni s tem, da je slep.

Konflikt, ki ga povzroči nezakonsko materinstvo, je prikazan v črtici *Iz noči*, kjer mlada mati razmišlja o tem, da bi otrokovo življenje končala sama, saj ve, da bo njegovo življenje zelo težko: »Pehale ga bodo trde pesti, prebadali ga bodo ostri pogledi, kamenja mu bodo nasuli ljudje na pot, kamenja in trnja bodečega. O saj vem – tudi ti veš gospod.« (Kmet 1926: 6)

A na koncu težkega dejanja ne zmore, saj jo premaga ljubezen do otroka:

Ni bela, črna je moja pot. O Gospod, pomagaj! Reke valovi se v mesečini kódrajo, temne struge hudobno iztegajo rokó, o le malo, malo še dete moje joj! – in v sencih pritiska, drhtijo mi róke, drhtijo nogé, reka lovi me ... A v srcu, kaj v srcu? Da ne, da ne smem? Gospod, saj veš. Kako bom, kako bo on, otrok moj predragi? Živeti – hudó je ... O – in umreti – ne morem ...

Črne so sence, bela je pot, mesec na nebu oblake srebri.

Dete, vrniva se, ne pojdeva v smrt, še daleč je smrt! (Kmet 1926: 7.)

Za pisateljčine osebe je materinstvo le redkokdaj osrečujoče, saj prinaša odpovedovanje in boj za preživetje. V črtici *Mati* je materinska ljubezen in njeno žrtvovanje primerjano s križevim potom:

Ki si za nas s trnjem kronan bil ..., s trnjem bodečim; poznam ga, o Kriste! In ki si za nas težki križ nesel, težki, težki križ ..., in si bil križan, Gospod, o križan, da vidim, da vem, kako je v križu! Zahvaljen bodi; s Teboj sem hodila, za Te, zase, za vse moje! (Kmet 1930: 9.)

Podobo matere, ki se žrtvuje za svojega sina, srečamo tudi v črtici *Torče Skočir*. Vendar trpljenje ni vselej smiselno, saj odrasli otroci zapustijo mater, ki ostane sama in čaka le še na smrt:

Ali tebe ni, daleč si, čeprav mi gledaš v oči in mi stiskaš rokó, to moje velo, velo rokó.

Joj, ti koraki sinko moj!

Od blizu, od daleč prihajajo, s te ceste, z one udarjajo, pa ni eden ni tvoj, sinko moj!

»Zakaj bediš?«

»Tako, saj veš, skrbim in spati ne morem ...«

»Ah, te skrbi ...« In ležeš in pojdeš v sanje z njo.

Saj mene ni več, saj me ne bó, sinko moj!

Razumeti ne morem, da umreti moram, ko še živim, sinko moj! (Kmet 1926: 14.)

Še hujša je sinova smrt, ki vzame materi vso voljo do življenja, kar povzroči v črtici *Elegija* propad domačije:

Dobra je bila naša hiša, lep je bil pogled njenih oken in stene so nas pristrčno objemale. Naši travniki so bili polni metuljev, naša ajda dišav prepolna, rdeča detelja vesela od smeha. Mati niso poznali počitka, roke so jim drhtele v delu, še preden je bil dan in še v noč, dokler ni zamrla svetiljke luč. Ko pa je brat izginil v tuji zemlji in se je ondi grob odprl zanj, se je prelomilo materino življenje. Se jim je zateknilo delo, se jim je razparal pogled, pajčevina drobnih gubic se je razpredla čez njih obraz. (Kmet 1926: 49.)

Hrepenenje po materinski sreči, ki ga izražata deklica v črtici *Emma* in naslovna oseba novele *Helena*, ostane za osebe v črticah Marije Kmet neizpolnjeno, saj je resničnost drugačna. Materinstvo ne izpolni pričakovanj, a vpliva na potek njihovih življenj in povzroči celo smrt kot v romanu *V metežu*, kjer osrednja oseba umre za posledicami poroda. V tem romanu je prikazan tudi odnos med materjo in hčerjo, ki ga v pričujoči raziskavi ni mogoče predstaviti, saj je njen predmet kratka proza, v kateri ta motiv ni tako močno prisoten.

Hrepenenje po materinski sreči srečamo pri mnogih pisateljičinih likih, še več pa je hrepenenja po ljubezni, po partnerju, ki bi žensko razumel in ji bil sposoben vračati čustva. Večina pisateljičinih ženskih oseb o takšni ljubezni le sanja, kot naslovni lik novele *Hana*: »Hotela bi ljubezni in vročih besed. Besed o velikih krasotah in lepega pomena. Hotela bi, da bi vstajale rože okrog mene in me omamljale v vonju kakor v večni sen.« (Kmet 1912–14c: 234.)

Neizpolnjeno ostane tudi Ankino ljubezensko hrepenenje v črtici *Božja pot*, Olgino v črtici *Ljubezen* in Aničino v črtici *O Veliki noči*, medtem ko se mora Hana v črtici *Obisk* soočiti s položajem zapuščene ženske, saj se je njen mož zaljubil v njeno mlado sorodnico in pobegnil z njo.

Toda tudi tiste osebe, ki najdejo moškega, ob katerem se jim zdi, da so našle tudi ljubezensko srečo, kmalu spoznajo, da je njihovo hrepenenje po ljubezni ostalo neizpolnjeno, saj jim moški ljubezni ali ne vračajo ali pa si ne želijo več kot le avanturo, medtem ko ženske v ljubezni iščejo osmislitev svojega sicer praznega življenja, kakor ženski lik v črtici *Interieur*:

»In potem, potem, prišel si. O, ti, ti!«

»Tako?«

»Je res, kajne da je res? Kakor v bajki mi je. Kako si dober, dober ...«

»Tako?«

»Kaj te ni?«

Ona se zdrzne in prebledi. Oči se širijo in širijo in trudoma se nasloni nazaj. Tam v kotu je ženska in neme besede plavajo v motnih pogledih od njega do nje. Že se razmahne širok nasmeh krog njegovih ustnic, tedaj se skloni in nagloma vpraša:

»Kaj si rekla?« (Kmet 1925:16–17.)

Podobna razočaranja doživijo tudi Helena v noveli *Helena* in Tina v romanu *V metežu* ter Vera v črtici *Brez solnca*, ki naredi samomor, ker ne more več živeti z moškim, do katerega ne čuti ljubezni. V bližini smrti se giblje tudi pripovedovalka v črtici *Večerna I.*:

Zdaj umiram.

Človek ne vé, kdaj mu je umreti, pravijo; jaz pa vem, da sem že zdavnaj mrtva.

In ves čas želim tebe. Pa te ni.

V bližini se trese noč; zemlja grabi po meni ... (Kmet 1926: 9.)

Mnoga besedila Marije Kmet se končajo tako, da ni jasno, ali bodo njene osebe ljubezensko srečo res doživele ali bodo zanjo prevarane. Naslovna oseba črtice *Lina* se po dolgem oklevanju odpelje v Pariz, kjer študira njen fant, toda ali tam res doživi vse to, kar ji je Tone obljubljal in kar si je predstavljala, ostane odprto. Z odhodom v veliko mesto se konča tudi črtica *Nemoderna novela*, kjer dekle Mina zapusti zaročenca Ivana, ker je ne ljubi takšne, kot je. Mina namesto varne eksistence, ki bi ji jo omogočal zakon z uradnikom, raje izbere negotovo prihodnost, v kateri bo morda srečala svojo resnično ljubezen:

Kakor strme skale ji je štrlela samota v oči. Pa vendar neka rezka zavest, da je sama, popolnoma sama, ji je prešinila ude, da je skočila kvišku in pritisnila čelo na mrzle, zakajene šipe: »Mina in svet! Pozdravljen svet!« Tam v dalji je ležalo Primorje v mračnem in težkem dimu. (Kmet 1912–14b: 136.)

Aktivni ženski lik je pisateljica prikazala tudi v črtici *Luči*:

Dvignila je roke proti solncu. –

In tedaj so ji pošle vse temne misli, pošle so ji tiste slabosti teh misli.

Začutila je moč v sebi. Velika moč je rastle v njeni duši, velika in žarka ...

Blestela je, pekla.

Slabotne luči pa so pošle za vedno. (Kmet 1912g: 356.)

Črtice *Nemoderna novela*, *Lina* in *Luči* sodijo med dela z naprednejšo tematiko, ki se je v obdobju, v katerem sta nastali, pojavljala tudi pri tujih pisateljicah, ki jih literarna zgodovina danes označuje kot zanimive in progresivne avtorice.

V opusu Marije Kmet se ne pojavljajo le besedila, v katerih je ženska prikazana kot aktivni lik, ampak tudi črtice, ki prikazujejo podrejenost in zlorabo žensk. Tako je v črtici *Pot navkreber* pisateljica zapisala: »Materi se je zasmilila, ker je zaslutila v njej sebe, ki pa je bila taka, da je sploh ni bilo. Vse življenje je povešala oči v delo in je bila sključena nad delom. In ni poznala drugega razvedrila kakor onega v cerkvi.« (Kmet 1931–33: 21.)

Hči je zaznamovana z materino podobo in odigra enako vlogo tudi v svojem zakonu: »Odgovarjala pa ni. Vedno se je spomnila matere, ki je tudi le molčala.« (Kmet 1931–33: 24.) Molk je edino sredstvo, s katerim se proti nasilju bori tudi deklica Ema, ki jo je pri dvanajstih letih zlorabil starejši moški in ji dal, da bi si opral vest, petnajst kron. Ko najde Emina mačeha denar, hoče izvedeti, od kod ga ima, a deklica trdovratno molči. Tudi učiteljici, ki zasluti, od kod bi lahko imela Ema denar, se otrok ne more zaupati, saj je občutek sramu močnejši od vsega drugega. Ema pobegne od doma, zato jo zaprejo v poboljševalnico. Po dveh letih, ko je stara štirinajst let, jo spustijo domov. Ko hodi po mestu, jo ogovori mlad gospod, ali bi šla

z njim: »Ema ne vé, kako bi. Pa se nasmehne še bolj in prikima. V hipu pride spomin kakor blisk: 'Petnajst kron ...', a že jo prime gospod za roko. Ema gre z gospodom.« (Kmet 1926: 40.)

V sklop kratke proze, ki kritično prikazuje in opisuje položaj žensk, sodijo tudi črtice o učiteljicah. Marsikatera izmed teh črtic je vsaj delno avtobiografska, saj je Marija Kmet mnoge težave, ki jih je opisovala, sama doživela. Njenim lastnim pogledom, kakor jih je razkrila v avtobiografiji *Moja pota*, so zelo blizu misli učiteljice iz črtice *Jeseni*:

Ko pride iz šole bi šele pričela živeti – pa mora že delati in skrbeti. Vse premlade so moči, ki se ubijajo, vsa premlada duša, ki se zakrkne sama vase. Nekatere otópé in zaidejo v brezbržnost. In poznam učiteljice, ki hranijo denar le za svoj pogreb, da bo lep in bo spomenik na grobu. Ne verjamete? Da – tudi take poznam – in te so še najmočnejše, se vdajo prvemu objemu in poljubu in imajo otroka. Te potem vsaj vedo, zakaj živijo.

Kajpa, gorje oni, ki stori kaj takega! Pogledi in besede – in spodena je iz službe. Nikdar ji ni odpuščen greh, ki ni greh, ampak le zdravje. Zakaj vidite, ženska je kakor zemlja: če ne rodi – je brez pomena. (Kmet 1916c: 1.)

Lik učiteljice se pojavi tudi v drugih besedilih (*Brez solnca*, *Hana*, *Smola*, *Spomladi*, *Lina*, *O počitnicah na Dolenjskem*, *Karikature*, *Helena*, *V metežu*), v katerih je pisateljica hotela prikazati intelektualke, saj je bil na začetku dvajsetega stoletja učiteljski poklic skoraj edini, s katerim so si izobraženke služile denar. V črtici *O počitnicah na Dolenjskem* je težave, ki so jih doživljale učiteljice soočila še z revščino, ki jo je povzročila prva svetovna vojna. Posledice in grozote vojne se kot tema pojavljajo tudi v črticah *Žalostni del rožnega venca*, *Tešera* in *Iz našega mesta*.

Ob prebiranju celotnega pisateljčinega opusa se nam razkrije, da pisateljica ni bila občutljiva le za vtise, ki jih je sprejemala iz okolja, v katerem je živela, ampak je njena literatura močno zaznamovana tudi z retoričnimi figurami in slogovnimi postopki, kakršne odkrivamo tudi pri drugih pisateljih tistega časa. Najmočnejše je na Marijo Kmet gotovo vplival Ivan Cankar, še posebno njegova drama *Lepa Vida*, saj je motiv hrepenenja pisateljica ubesedila v mnogih svojih delih, kako zelo blizu je bila Mariji Kmet njegova poetološka govorica, najbolj razkrivata črtica *Hrepenenja* o treh alegorijah hrepenenja (po ljubezni, po zlatu, po sreči), ki se prerekajo, katero je za ljudi najpomembnejše in skica *Bolest pomladi*.

Glejte, prerekate se brez potrebe. Ne eno, ne drugo hrepenenje ni edino za človeštvo, vsa tri hrepenenja so zanj, kar smo me za morje. In kakor morje je človeštvo, treba mu je vseh treh hrepenenj, in duša plava v hrepenenju po zlatu in hrepenenju po ljubezni in v hrepenenju po sreči in ni mirna nikdar ... (Kmet 1912c: 155.)

»Mladost je čas veselja. A nekaj tihega ima v sebi takrat, one dni, ko se človek zagleda na poti, ko se zave, da mu je naloga živeti, ko začuti sam sebe. In tisti dnevi so pomlad, ona pomlad, polna hrepenenja, iskanja – ne pomlad cvetja. Le del je torej pomlad mladosti človeške. In to se zamenjuje v občji govorici za veliko celoto.«

Gregor ga je pogledal in del počasi:

»Razumem – razumem. Tam v dalji je biser – pri njem si – in – ni ga.« (Kmet 1912d: 250.)

V duhu časa so tudi podobe večera, ki jih je pisateljica vključila v svoja besedila. Med retoričnimi sredstvi opazimo veliko personifikacij, komparacij in poetičnih besednih zvez, ki se še posebno pogosto pojavljajo v modernističnih črticah:

Polmračne sence po obokih se plazijo, blede svetlobe odsevi po stebrih lovijo se, podijo se modrih mrakov smehljaji in rdeča lučka mežika v zlatu in boža tihoto in mir. (Kmet 1926: 5.)

V polmraku trepeče lučka kakor rdeča roža, drhteča v vetru. Iz polmraka v polmrak plahutajo misli in se naslanjajo s krili ob lučko. (Kmet 1926:11.)

Lilasta luč je zamišljena sama vase. Slike na stenah govorijo, a v motnih sencah ni besed. Zdaj pa zdaj zavzdihne pohištvo. V modri dremavici gleda mrak skozi okno. (Kmet 1926: 21.)

In sence so bile kakor modre nitke v dragocenih preprogah. (Kmet 1912–14d: 224.)

Podobe, s katerimi je pisateljica opisala koncert v črtici *Senca*, razkrivajo tudi njeno bližino simbolizmu in dekadenci:

Mrtvaško steklene niti so polzele v človeško dušo in so jo stiskale tako zelo, da se je črna senca velike plašne misli zgromadena vrgla čez vsega človeka. Koščene melodije so bile to, melodije steklenih mren, ki so predle iz glasov in razpredale dalje in dalje – širše in širše ...

Furije grobov so vršale v polnočnem blesku, mrtvaške oči in mrtve noči so zrlle mogočno in široko v dušo. Violine so dražile svilo in jo zvijale v kamenaste gručice, ki so padale čas za časom krog srca. (Kmet 1912–14d: 180.)

Natančnejša analiza jezika in retoričnih sredstev v celotnem opusu kratke proze Marije Kmet bi gotovo samo potrdila spoznanje, da je bila v obdobju med obema vojnama pomembna pisateljica, ki ji je bilo do sedaj namenjeno premalo raziskav in preveč neutemeljenih in površnih ocen. Ker je pisateljica pripadala generaciji literarnih ustvarjalcev, v kateri ni našla nikogar, ki bi jo vzpodbujal, s katerim bi jo družila pripadnost določeni stilski formaciji ali pogledu na svet, je neprizanesljivost kritikov njeno ustvarjalnost, kot je zapisala Marja Boršnik (Boršnik 1962: 264) »udušila«, s čimer je v slovenski literaturi za dobro desetletje nastala praznina, ki je pri mnogih drugih nacionalnih književnostih ne srečamo. Prav tako se je razbila kontinuiteta, ki jo lahko opazujemo med delom Marije Kmet in Zofke Kveder. Kratka proza, ki sta jo obe pisateljici uspešno ustvarjali, pri njunih naslednicah dolgo časa ni bila v središču pozornosti, kar je posledično pomenilo tudi manjše število objav in prisotnost na literarnem trgu.

Odsotnost ženskih glasov ni problematična le, ker priča o tem, da je bilo nepregledno število posameznic prikrajšano za umetniško izražanje svojih čustev in misli. Mnogo bolj tragično je spoznanje, da bi bila lahko literarna zgodovina precej bolj bogata in zanimiva, da bi odpirala mnogo več vprašanj in dajala nanje drugačne

odgovore, če bi smelo in moglo po peresu seči toliko žensk kot moških. Potrditev teh spoznanj nam omogoča tudi literarni opus Marije Kmet, ko se mu približamo z vso znanstveno resnostjo in odgovornostjo.

Literatura

- BORŠNIK, Marja, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Obzorja.
- BORŠNIK, Marja, 1971: Marija Kmetova. *Naša žena* 21/3. 30–31.
- BUTTOLO, Franca, 1991: Samouničenje kot resnica transcendentnega ateizma v romanu »V metežu« Marije Kmetove. *Celovski zvon* 8/1. 62–64.
- CIGÜT, Neža, 1993/94: Bibliografija Marije Kmet. *Slava* 6/2. 210–213.
- DEBELJAK, Anton, 1925: Marija Kmetova: V metežu. *Ljubljanski zvon*. 556–557.
- KARLIN, Pavel, 1927: Marija Kmetova: Večerna pisma. *Ljubljanski zvon*. 757–758.
- KMET, Marija, 1911a: Brez solnca. *Domači prijatelj*. 42–47.
- KMET, Marija, 1911b: Intermezzo. *Slovenski narod* 43/289. 1–2.
- KMET, Marija, 1911c: S poti. *Slovan*. 251–252.
- KMET, Marija, 1911d: Luč lepote. *Slovenski narod* 43/272. 1–2.
- KMET, Marija, 1911e: Žreblji. (Domače obrti). *Slovenski narod* 43/246.1.
- KMET, Marija, 1912a: Na zdravje. *Slovenski narod* 44/124. 1.
- KMET, Marija, 1912b: Človek. *Slovan*. 139–141.
- KMET, Marija, 1912c: Hrepenjenja. *Slovan*. 154–155.
- KMET, Marija, 1912d: Bolest pomladi. *Slovan*. 249–250.
- KMET, Marija, 1912e: Iz gneče. *Slovan*. 272.
- KMET, Marija, 1912f: Rdeče lise. *Slovan*. 355.
- KMET, Marija, 1912g: Luči. *Slovan*. 356.
- KMET, Marija, 1912h: Ščetine. *Slovenski narod* 44/184. 1–2.
- KMET, Marija, 1913a: Povest povesti. *Slovenski narod* 44/187. 1–2.
- KMET, Marija, 1913b: Simfonija. *Slovan*. 54–56.
- KMET, Marija, 1912–1914a: Nekaj besed. *Slovenska žena* 1/1. 8–13.
- KMET, Marija, 1912–1914b: Nemoderna novela. *Slovenska žena* 1/4–5. 127–136.
- KMET, Marija, 1912–1914c: Hana. *Slovenska žena* 1/8–10. 222–234.
- KMET, Marija, 1912–1914d: Senca. *Slovenska žena* 1/6–7. 180–184.
- KMET, Marija, 1914: Kdo je kriv. *Slovenski narod* 46/142. 1–2.
- KMET, Marija, 1915a: Iz našega mesta. *Slovenski narod* 47/166. 1.
- KMET, Marija, 1915b: Spomladi. *Slovenski narod* 47/140. 1–2.
- KMET, Marija, 1915c: V težkih časih. *Slovenski narod* 47/22. 1–2.
- KMET, Marija, 1916a: Tešera. *Slovenski narod* 48/66. 1.
- KMET, Marija, 1916b: Kaj je prav in kaj ni prav. *Slovenski narod* 48/189. 9.
- KMET, Marija, 1916c: Jeseni. *Slovenski narod*. 218.1.
- KMET, Marija, 1916d: Žalostni del rožnega venca. *Tedenske slike*. 222–226.
- KMET, Marija, 1920: *Bilke*. Ljubljana: Zvezna tiskarna.
- KMET, Marija, 1921: *Helena*. Ljubljana: Zvezna tiskarna.
- KMET, Marija, 1925: *V metežu*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna.

- KMET, Marija, 1926: *Večerna pisma*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- KMET, Marija, 1930: *Mati. Knjiga o slovenski materi*. Ur. A. Bolhar. Celje: Družba sv. Mohorja. 8–10.
- KMET, Marija, 1931–1933: *Pot navkreber. Odmevi* 1–3. 212.
- KMET, Marija, 1933: *Moja pota*. Groblje: Misijonske tiskarne.
- KMET, Marija, 1934: *Materi v spomin*. *Glasilo kranjsko-slovenske katoliške jednote* 19/8. maj. 5.
- KOBLAR, France, 1928: *Marija Kmet. Slovenski biografski leksikon*. Ur. I. Cankar. Ljubljana: Zadruga gospodarska banka.
- KOCIJAN, Gregor, 1988: *Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- KOCIJAN, Gregor, 1996: *Kratka pripovedna proza v obdobju moderne*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- LEGIŠA, Lino, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva 6 (V ekspresionizmu in novi realizem)*. Ljubljana: Slovenska matica.
- LEVSTIK, Vladimir, 1920: *Marija Kmetova: Bilke. Ljubljanski zvon*. 566.
- PREGELJ, Ivan, 1926: *Marija Kmetova: V metežu. Dom in svet*. 286–287.
- PREGELJ, Ivan, 1927: *Marija Kmetova: Večerna pisma. Dom in svet*. 160.
- STURM-SCHNABL, Katja: *Ženska kot avtorica in lik v novejši slovenski književnosti. Jezik in slovstvo* 43/3. 97–107.
- ZADRAVEC, Franc, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva 6*. Maribor: Obzorja.
- ZADRAVEC, Franc. 1993: *Slovenska ekspresionistična literatura*. Murska Sobota: Pomurska založba; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ZOREC, Ivan, 1922: *Marija Kmetova: Helena. Ljubljanski zvon*. 116–117.